

Sözlük Bilim Kuram, İlke ve Yöntemler Üzerine

Mehmet KAHRAMAN

Yrd. Doç. Dr.Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
m.kahraman60@hotmail.com

Öz

Bu çalışmada sözlük, sözlük bilim, sözlükçülük ve sözlük araştırmacılığı ile sözlük kuram, ilke ve yöntemleri ele alınmıştır. Türkiye’de çok sayıda sözlük ve sözlük bilim/sözlükçülük üzerine yapılan çalışma vardır. Bu yazılarda yer alan sözlük yapma, sözlük araştırma kuram, ilke, yöntem ve kuralları tespit edip bir araya getirerek değerlendirmek istiyoruz. Sözlük bilim çalışmaları genel olarak kuramsal ve uygulamalı olmak üzere iki koldan yürütülmektedir. Sözlük, sözlük bilim, sözlükçülük, sözlük türleri gibi terimler kavramsal olarak ele alınıp tanımları yapılmış, bilim insanlarının bu terimleri nasıl kullandığı ve nasıl tanımladığına dikkat çekilmiştir. Yüzyıllar içerisinde sözlük, sözlükçülük ve sözlük bilim içerik ve ilke ve yöntemler bakımından değişikliklere uğramış, eski sözlük tecrübelerine yenileri eklenerek kimi yeni ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu farklı görüşleri tespit edip bir araya getirip değerlendirmeye gayret edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sözlük, Sözlük Bilim/Sözlükçülük,Kuram, İlke, Yöntem.

Dictionaries and Lexicography Theory, Principle and About the Methods

Abstract

In this study, dictionary theory, dictionary science, lexicography and dictionary research and dictionary theory, principles and methods are discussed. There are many studies on dictionary and dictionary science / lexicography in Turkey. We would like to evaluate and bring together the dictionary making, dictionary research theories, principles, methods and rules contained in these papers. The dictionary science studies are carried out in two ways as theoretical and practical in general. The terms such as dictionary, dictionary science, dictionaryist, dictionary types have been conceptually handled and described, and attention has been drawn to how scientists use and define these terms. Over the centuries, dictionary, lexicography and dictionary science have undergone changes in terms of content and principles and methods, and new and different opinions have emerged by adding new ones to old dictionary experiences. It has been tried to identify and collect these different opinions.

Keywords: Dictionary, Dictionary Science / Lexicography, Theory, Principle, Method.

1. Giriş

Sözlükler, bütün halkların, milletlerin dünya görüşünü, hayat tarzını, gelenek ve göreneklerini görmek ve bilmek için en değerli kaynaklardan biridir. Sözlükler tarihî kayıt olarak geçmişin en büyük tanıkları ve en büyük söz hazineleridir. Her dil için bitmez, tükenmez hazine ve en kapsamlı araştırma alanıdır. Bütün milletlerin hayatında sosyokültürel değişimin, gelişimin izini sürmek için en değerli kaynak sözlüklerdir.

Son yıllarda Ülkemizde sözlük bilim konusunda geniş çaplı çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak yayımlanan kitap, dergi ve makaleler ile düzenlenen ulusal ve uluslararası panel ve konferanslardan oluştuğu ifade edilebilir. Özellikle son zamanlarda üniversitelerin düzenlediği ulusal ve uluslararası konferanslar sayesinde alana büyük katkılar sağlanmaktadır. Bu bağlamda Kebikeç Dergisi, "Tarihi Türk Dillerinin Sözlükleri" başlığı altında yayımladığı sözlük dosyası(1998), Türkiye'de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu(2010), Dil ve Edebiyat Dergisi, "Sözlük Özel Sayısı" ve en son olarak Hacettepe ve Osman Gazi Üniversitelerinde Sözlük Uygulama ve Araştırma Merkezlerinin açılması alana karşı duyulan büyük ilginin işareti sayılabilir. Sözlük bilim veya sözlükçülük terimleri ile karşılanan sözlük yapma, yazma, araştırma inceleme çalışmalarını karşılamak üzere Türk bilim adamları sözlükçülük, sözlükbilim terimlerini tercih etmektedir. Ancak sözlük bilim kuramsal ve uygulama olmak üzere iki ana başlıkta ele alınmalıdır. Özellikle Doğan Aksan ve onun takipçileri sözlükçülük terimini kullanırken, batı dillerini bilen aydınlar ile Ahmet Kocaman'ın takipçileri sözlük bilim terimini tercih etmektedirler. Erdoğan Boz,"Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine" adlı makalesinde, dünyadaki sözlük ve sözlükbilim terimlerini örnekleriyle gösterip sözlük, sözlük bilim, sözlük bilgisi ve sözlükçülük terimlerinin karmaşaya sebep olacağını bunun yerine sadece sözlükbilim teriminin kullanılmasını gerektiğini belirtmiştir(Boz 2011: 9-14).

Ülkemizde sözlük ve sözlükçülük, sözlük bilim ve sözlük araştırmacılığı konusunu karşılayacak terimler konusunda fikri tartışmalar yürütüldüğü görülmektedir. Ancak araştırmacıların eserlerine bakarak, ortak terimin sözlük bilimi olduğunu ve bu terim üzerinde uzlaşıldığı ve ortak terim olarak tercih edildiği söylenebilir(Usta 2010:93-94).

2. Sözlük

Bir dilin bütün sözcük ve deyimlerini veya belli bir alandaki özel sözcükleri ya da belli bir dönemde kullanılmış olan sözcük ve deyimlerini alfabe sırasıyla vererek anlamlarını veren, açıklayan, tanımlayan ya da bir başka dildeki karşılıklarını veren eserlere sözlük denir. Sözlüklere eski dile kamus ya da lügat denir. Herhangi bir metne, sözceleme ya da kitaba özel hazırlanmış kısa sözlüklere lügatçe/sözlükçe (glosary)denir.

Öncelikle sözlüğün yerli ve yabancı pek çok yazar tarafından farklı tanımları yapılmıştır. Bunlar sözlüğün kuramsal ve uygulama yönlerinden doğan kimi farkları öne çıkararak farklı tanımlara ulaşmışlardır. Bunlardan Sterkenburg (2003:4)'e göre "Sözlük, belli bir konuşma toplumunun konuşma alışkanlıklarından derlenen ve nitelikli bir okuyucunun her bir formu anlayacağı şekilde yazar tarafından üzerine yorum yapılan toplumsallaşmış dilbilimsel formların sistematik olarak düzenlenmiş listesidir ve ait olduğu toplum içerisinde o formun işleviyle alakalı olgular hakkında da bilgi sahibidir.

Sözlük, bir toplumun düşünce ve kültürel birikimini ifade eder. Sözlük, bir veya birden çok dilin temel söz varlığını genel veya özel amaçlarla derleyip toparlayan, anlam, açıklama, söyleyiş ve yazım biçimlerini alfabetik sıra ile veren, bağımsız biçim birimlerini esas alarak bunların diğer biçimbirimleriyle kurdukları anlamsal ilişki ve bunların değişik kullanımlarını gösteren bir başvuru kitabıdır (Kocaman 1998: 109-111).

İlhan (2007:15), "Sözlük bir veya birden fazla dilin kelimelerinin bütününe veya bir bölümünü, genel amaçlı veya özel amaçlı olarak içeren, anlam, açıklama ve örnekleriyle ortaya koyan ve daha çok alfabetik olarak düzenlenmiş eserlerin genel adıdır." şeklinde tanımlamıştır. Sözlük, "bir dilin (ya da birden çok dilin) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözvarlığı kitabıdır (Aksan 2000/III: 75)". Sözlük, "bir dilin kelimelerini, deyimlerini, atasözlerini genellikle alfabetik düzene uygun olarak sıralayan, anlamlarını açıklayan ve başka dillerdeki karşılıklarını veren eserlerdir (Aydın2007:107)". Sözlük, Bir dildeki anlam ayırıcı birim olarak sözcük birimlerin tümünü ya da bir bölümünü, genellikle alfabetik, kimi zaman konulara ya da kavramsal alanlara göre tanımları, tanıkları, söylenişleri, kökenleri, kullanımları, dilbilgisi ulamları, eş ve zıt anlamlıları

ya da bir başka dildeki karşılıkları ile veren/sunan yapıtlardır(Vardar 1998:191).

3. Sözlük Tarihi

Dünyada ilk sözlüğün nerede, ne zaman, hangi dilde, kim tarafından yazıldığı konusu kesin olarak bilinmemekle birlikte insanoğlunun başka milletlerle ilişki kurma ihtiyacı duyup ikinci bir dil öğrenmeye başladıkları dönemlerde yapıldığı düşünülebilir. Genel olarak sözlük ve sözlük bilim hakkındaki bilgiler, bize kadar ulaşan bilgilerle sınırlıdır. Bizlere ulaşan bilgilere göre, M.Ö. XI. yüzyılda Bawetshi'nin hazırladığı yaklaşık 40.000 kelimelik Çince sözlüğü ilk yazılı sözlük çalışması olarak örnek gösterilmektedir. Çinlilerin sözlükçülükteki becerileri, Hu-Shin'in M.Ö. 150 yıllarında çıkardığı Shwo-Van isimli sözlüğü ile Ku-eWang'ın M.Ö. 530'da hazırlanan Yu- Pien adındaki sözlüğünden anlaşılmaktadır.

Eski Sümer kalıntılarında çivi yazısıyla yazılmış Sümer ve Akat dillerine ait sözlüğe benzeyen yazıtlara rastlanmıştır. Diğer yandan Miladî yılların başına rastlayan döneme ait olduğu sanılan Grek ve Latin dilleriyle yazılmış Falyarus Falakus adlı, içinde bir takım sözcüklerin anlamlarını açıklayan küçük sözlüklerin varlığından da söz edilir. Anlatılanlara göre, Asurlular çivi yazısının yerine alfabetik yazıyı kullanmaya başlayınca zorluklarla karşılaşmış ve M.Ö. 628-622 yılları arasında terk ettikleri eski sembolik kelimeleri toplayıp Ninova'daki Asur Banibal'daki Büyük Kütüphane'de koruma altına almıştır. İskenderiye Müzesinin kütüphanecisi Bizanslı Aristophanes'in M.Ö. II. ve I. yüzyıllarda günümüzdekilere benzer bir sözlük meydana getirdiği de nakledilenler arasındadır.

Doğu dünyasında, özellikle Hint ve Arap coğrafyasında sözlük yapma geleneğinin örnekleri sayılan önemli eserler kaleme alınmıştır. İlk söz edilmesi gerekenlerden biri Farab'lı İsmail Gevheri tarafından kaleme alınan Sihâh adlı Arapça sözlüktür. İkincisi, Firûzabat tarafından kaleme alınan El Kâmusü'l Muhit adlı Arapça sözlüktür.

Türkî dilli halkların miladî yılların başlarına rastlayan dönemlere ait taş tahta, deri ve kaya üzerine küçük çaplı sözlükçe mahiyetinde kelimelerin yazılmış olan belgeler bulunmuştur. Ancak bu alanda daha fazla mesai gerektiren çalışma ve araştırmalara ihtiyaç vardır. Türk dili ve kültürü için önemli bir kaynak eser olan Divân-ı Lügat-it Türk(1073) Kaşgarlı Mahmut

tarafından 11. yy. 'da Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bu sözlük Araplara Türkçe öğretmek üzere hazırlanan ilk eser olma özelliği yanında, Türk dili ve kültürü ile ilgili verdiği örnekler ve açıklamalarla ansiklopedik özellikler de taşımaktadır(Ölmez1998:119-123). Bu değerli erserden sonra yazılan Arap, Fars dillerinin sözlük yapma geleneğine bağlı olarak yapılmış Ferišteoğlu Abdüllatif tarafından yazılan Ferišteoğlu Lügati, Şahidî tartafından yazılan Lügat-i Şahidî, Nimetullah tarafından yazılan Lügat-i Nimetullah, İbni Kemal tarafından yazılan Cami'ü'l-Fürsn-İbi Kemal, Lütfullah bin Yusuf Halimi tarafından yazılan Bahrü'l-Garaib, Amasyalı Şeyh Mahmud bin Edhem tarafından yazılan Mitahü'l-Lüga gibi eserler artarak devam etmiştir. 19. yüzyılda baskı tekniklerinin gelişmesiyle sözlük türleri de artar. 1928 yılına kadar eski harflerle basılmış Türkçe sözlüklerin sayısının 250 civarında olduğu bu konuda yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur.

Gerek doğu dünyasında gerekse batı dünyasında eski ve köklü bir sözlük bilimi geleneği olduğunu gösteren önemli belgeler mevcuttur. Böyle bir geleneğin doğuşunda milletlerarası ilişkilerin ve karşılıklı iletişim kurma ihtiyacının etkili olduğu düşünülebilir. Ancak birçok alanda olduğu gibi sözlük bilimi alanında da en önemli gelişmeler 19. ve 20. yüzyılda yaşanmıştır (Aydın 2007:107).

4. Sözlük Bilim

Sözlük bilimi¹, batı dillerinde lesikografi² (*lexicography*) terimi ile adlandırılmaktadır. Bu bilim dalı, dilimizde sözlük bilim ve sözlükçülük gibi iki farklı terimle karşılanmaktadır. Bunun asıl sebebi sözlük bilimin kapsamının ve sınırlarının farklı anlaşılıp yorumlanmasında saklıdır. Yazım kurallarının bilim insanları tarafından farklı uygulanması sonucu bu terimin *sözlük bilimi* ve *sözlükbilim* şeklinde iki ayrı yazımı ortaya çıkmıştır. Bilim

¹ Sözlük bilim kelimesinin imlası konusunda bir karışıklığın var olduğu açıktır. Yazılı kaynaklarda sözlükbilim veya sözlük bilim şeklinde her iki yazım şeklini görmek mümkündür. Oysa bu kelime bir terim ifade ettiği için bitişik yazılması gerektiği görüşündeyim. Ama Türkçe sözlükte ayrı, kimi imla kılavuzlarında bitişik yazıldığı görülebilmektedir. Özellikle dil bilim yazılarında bitişik yazıldığı görülür.

² Bu sözlükbilim terimine alternatif olarak kullanılan lesikografi (*lexicography*) terimi, TDK Büyük Türkçe sözlükte madde başı olarak alınmış olmakla beraber sözlükbilime gönderme yapmaktadır. Yine de İngilizce *lexicography* kelimesinin Türkçe telaffuzu olan Leksikografi kelimesinin madde başı yapılması, yabancı bir terimin kullanımını da meşrulaştırmış görünmektedir.

insanları bu alanı adlandırırken sözlük bilimi, sözlük bilim, sözlükbilgisi, sözlükçülük, leksikografi gibi farklı terimleri kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu bağlamda terimin kullanımını sözlük bilimi (Topaloğlu 1989: 133; Korkmaz, 2007: 199; Yüksel, 2005: 266), sözlükbilgisi (Vardar 2002: 184; Hengirmen, 1999: 341), sözlükçülük (Akalin, 2010: 165; Usta, 2010: 92) vb. sırlanabilir. Bu terimin İngilizce biçimi, Türkçe telaffuz kurallarına uydurularak leksikografi şeklinde, madde başı olarak alınmış ve tanımı da atıf yapılarak sözlükçülük maddesinde verilmiştir.

Herhangi bir dilin söz varlığını derleyip bir sisteme bağlama işini yapan kişilere sözlükbilimci denir. Sözlükbilimciler, genel olarak bir dilin tanımlanmasına yarayan sözlerin derlemesini, bir sisteme bağlanmasını kullanımını düzenleyen kişilerdir. Bu sözlükbilimcilerin ortaya koyduğu sözlükler genel amaçlı sözlükler ve özel amaçlı sözlükler olmak üzere ikiye ayrılır. Sözlükbilimciler, ihtisas gerektiren sözlüklerin tasarımını, derlemesini, kullanımını ve değerlendirmesini düzenleyen kişilerdir. Sözlük bilimi, son yarım asırda çok büyük bir gelişim göstermiştir. Bunun iki temel nedeni vardır. Birincisi, bilgi teknolojileri ve bilgisayarların dikkat çekici biçimde gelişmesidir. Bilgisayarlar, birçok bilgiyi depolayabilme, sınıflandırabilme, kolay erişilebilme gibi özellikleriyle sözlük bilimine büyük bir katkı sağlamaktadır. Bir diğer neden sözlük araştırmacılığının hız kazanması ve sözlükler hakkındaki çıkan yazıların artmasıyla sözlük biliminin akademik bir bilim dalına dönüşmesidir (Baskın 2014:445-457).

Sözlük bilim(lexicography), sözlük hazırlama yolları, yöntemleri ve tekniklerini konu alan, işleyen kuramsal ve uygulamalı bir bilim dalıdır. Sözlük bilim, geçmişten bugüne sanat-meslek-bilim çizgisinde gelişen bir bilim dalıdır. Ancak günümüzde sözlükçülüğün sanat tarafından söz etmek mümkün değildir. Günümüzde sözlük bilim, sözlük hazırlama yöntemleri ile sözlük yapma, yazma ve oluşturma üzerinde duran kuramsal ve uygulamalı bir çalışma alanı haline gelmiştir. Sözlük bilimi, kuramsal ve uygulamalı sözlük bilim olmak üzere iki alt kola sahip bağımsız bir bilim dalıdır. Bu alt kollardan birincisi, sözlük araştırmaları ile ilgilidir. Bu alt kolda, sözlük ve sözlükçülüğün araştırılması; sözlüklerin tipi, yapısı, tarihi, kullanımı ile ilgili çalışmalar yapılır(Zengin 2010:227). Bu araştırmalarda şu soruların cevapları aranır: “Sözlükler nasıl yapılandırılmıştır?”, “Sözlük türleri nelerdir ve bu türler hangi amaçlara hizmet ederler?”, “Bir sözlüğü kimler, niçin kullanır?” Bu sorularla kuram ile uygulamanın karşılaştırılması ve denetlemesi amaçlanır. Buna sözlük eleştirisi de denir.

Sözlük eleştirisi, sadece sözlük yapma, yazma, geliştirme ve iyileştirme çalışmaları açısından değil aynı zamanda, muhtemel kullanıcıları sözlüklerden haberdar etmek ve onlara çeşitli imkânlar sunmak için de önemlidir (Jackson, 2002: 30). Sözlük biliminin ikinci alt kolu ise sözlük hazırlama ile ilgilidir. Sözlük hazırlama, Kocaman'a göre, "bir ya da daha çok dilin sözcük varlığında ve sözcük birleşimindeki birimleri gözleme, derleme, seçme ve betimleme işidir (Kocaman, 1998: 111). Sözlük biliminin bu kolunda kuramsal çalışmalarla ortaya çıkarılan yeni ilke ve yöntemlerle tespit edilen ihtiyaçlara göre sözlüklerin söz varlığını hazırlama, düzenleme, denetleme ve kullanıcılara sunma işi gerçekleşir. Bu yönüyle sözlük bilim, dil dışı unsurları da içinde barındırır. Görüldüğü gibi sözlük bilimi, başta dil biliminin verileri olmak üzere pek çok bilim dalının ürettiklerinden yararlanan disiplinler arası bir bilim dalıdır (Usta 2010:98). Sözlük hazırlamak için bir dilde kullanılan söz varlığı, imler ile işaretleri de kapsayan kelimeleri ve deyimleri toplamak ve bunları belli bir dizgeye göre sınıflandırmak gerekir. Sözlük hazırlama, sözlük biliminin başlıca çalışma alanına girer. Sözlük bilim yöntemlerine uygun olarak sözlük hazırlamak için söz varlığını, sözlük bilim kuramını ve uygulamasını iyi bilmek gerekir.

Sözlük biliminin asıl amacı, bir dilin kelime hazinesinin tasvirini yapmak için prensip, ilke ve yöntemlerin bilimsel olarak oluşturulması için dilin yapısında yer alan kelimelerin incelenmesini değişik kullanım açılarından ele alarak sözlüğün oluşturulmasını sağlamaktır. Sözlük bilim, bir dili kullanmakta ve öğrenmekte olan toplumun bireyleri arasında iletişim temelli bir aracılık yapmakta ve sözlük malzemesini onlara topluca sunmakta ve ortak düşünce ve ortak akıl oluşturmaya yardım etmektedir. Sözlük bilim kuramları, ülkelerin tarihî ve kültürel birikimleri çerçevesinde oluşturulan sözlüklerin içeriğini, yapısını ve metinleri incelemekte, aradaki etkileşim ve bir sözlükten diğer sözlüğe söz geçişlerini incelemekte, ödünclemelerin gerekçesi ve dile yerleşme şartlarını araştırmaktadır (Usta 2010:93-95).

Sözlük bilim teorisi, sözlük metinlerini ülkenin kültür tarihi açısından ele alır ve sözlükler arasında geçişlerin ölçüsünü, birbirine etkisini, ödünclemenin ve sunulan bilginin kalitesini tespit eder. Sözlük bilimde ulusal ve uluslararası gelenek ve tecrübenin kullanılmasıyla ortaya çıkan farklı tipteki sözlüklerin benzer ve aykırı yönlerinin tespit edilmesine, etkileşim oranının belirlenmesine çalışır (Usta 2010:96).

Usta(2010: 92-111), kaleme aldığı makalesinde sözlükçülük terimini genel olarak sözlük bilim yerine kullandığı anlaşılmaktadır. O, sözlükçülük /sözlük bilim çalışmalarını “pratik ve teorik sözlükçülük” olmak üzere iki şekilde ele alıp incelemiştir. **Pratik** sözlükçülük/sözlükbilim, dil öğretiminde dili tanımlamayı, dili standartlaştırmayı, diller arasındaki etkileşimi, dilin bilimsel olarak incelenmesini sağlamak amacıyla çok önemli toplumsal bir işlevi yerine getirmektedir. Sözlükçülük dil hakkında bütün bilgilerin topluca verildiği, sözlük kullanıcıları için en uygun ve en iyi yöntemleri bulmaya çalışır (Usta 2010). **Teorik** sözlükçülük/sözlükbilim, sözlüğün makro ve mikro yapısı, söz derleme, sözcük düzeninin nicelik ve niteliği, malzemenin sözlüğe yerleştirilme ilkeleri, madde başı, sözcük tanımları, sözcük ile ilgili farklı bilgilerin verilme oranı, dilbilgisi bilgileri ile sözlük tipinin belirlenmesi ve sözlükle ilgili bütün sorunları kapsar(Usta:2010:96).

Sözlük bilimin kuramlarında tarihî ve gelişimsel ilkeler göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kuramlar sayesinde bugün, amaca uygun türlü sözlükler ile ansiklopedik başvuru kitapları oluşturulmaktadır.

4.1.Sözlükbilim kuramları şu konuları ele alır:

4.1.1. Sözlüğün kuruluşunu, yapısını ve hacminin araştırılması,

4.1.2. Sözlüğün içeriğini ve türlerini araştırılması,

4.1.3.Element ve parametrelerin araştırılması,

4.1.4.Sözlük bilimsel yapının temeli ve bilgisayar destekli ortamda kullanımının araştırılması,

4.1.5. Alışılmış sözlük malzemesinin araştırılması,

4.1.6. Sözlük çalışmalarının planlanması ve organize edilmesi araştırılması,

4.1.7. Sözlükbilim kuram, yöntem, ilke ve kurallarının oluşturulması ve şekillendirilme çalışmaları(Usta 2010; Aliyeva-Esen 2009:475-476).

4.2. Sözlükbilimin ilkeleri şunlardır:

4.2.1. Gönderene yönelme ve görelilik ilkesi,

4.2.2. Ölçünlük/ standartlık ilkesi,

4.2.3. Ekonomi ilkesi,

4.2.4. Basitlik ilkesi,

4.2.5. Yeterlik ilkesi,

itobiad

“İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi”
“Journal of the Human and Social Sciences Researches”

Cilt: 5, Sayı: 8
Volume: 5, Issue: 8
2016

4.2.6. Verimlilik ilkesi,

4.2.7. Anlamsal aşamada tasvir ilkesi (Aliyeva-Esen 2009:476; Usta 2010-Denisov'dan naklen).

Hayatın her safhasını kapsayan sözlük bilimi, eğitim, bilim sanat ve teknik alanlarındaki gelişmelere paralel olarak XX. yüzyıla kadar uygulama ağırlıklı, 20. yy.ın ortalarından itibaren uygulama ve kuramı birleştiren disiplinler arası alan hâline gelmiştir. Genel olarak günümüzde kuramsal ve uygulama alanlarını kapsayan araştırma ve inceleme çalışmaları yapılmaktadır.

Bir sözlük hazırlarken deneyimsel ve uygulamalı verilerden hareket edilir. Araştırma ve inceleme sırasında, anlam türleri, anlam ile kullanılış, anlamların sözlükte verilme ilkeleri, eş ve zıt anlam ve çok anlamdan doğan farklar, deyimlerin sözlükte verilme biçimi ve ilkeleri, sözlükte yer verilen türemiş sözcüklerin çeşitleri, anlamsal ilişkileri ve sınırları, sözcüklerin tanımlanması gibi konular üzerinde durulur. Bu araştırma ve inceleme düzeni içinde, uygulanan sözlük bilimsel yöntem ne kadar sağlam ve kuvvetliyse ortaya çıkacak ürün/sözlük de o derece güçlü ve güvenilir olacaktır.

5. Sözlük Bilim ve Sözlükçülük

Dil alanında yapılan çalışmaların en önemlilerinden birisi hiç şüphesiz sözlük yapma ve yazma işidir. Bir Sözlük oluşturma sözlükçülüğün em önemli parçasıdır. Sözlükçülükte asıl olan dilsel iş ve eylemlerde kullanılmak üzere bir kaynak eser yaratmaktır.

Sözlükçülük, bir gelenek olup büyük bir sabır gerektiren uygulama ve uzun soluklu arama, tarama, derleme, planlama çalışmasıdır. Bu çalışmalar sonucu ortaya çıkan sözlükler, bir yazarın eseri olmakla birlikte bir milletin de kültürel hafızasıdır. Dilin yapı taşları olan kelimeler üzerine kurulan sözlükler, milletlerin maddi, manevî hayatında çok önemli yer yutarlar.

Sözlükçülük terimini kullanan araştırmacılardan Aksan(2000/ I, II, III), Bingöl (2006:197-206) ve Usta (2010:92-101) sözlükçülüğün sanat ve tecrübe kısmına dikkat çekmektedirler. Ancak sözlükçülük terimi daha çok sözlük yapan, yazan, basıp satan kişileri ifade etmede kullanıldığı için, kimi araştırmacılar bu terimin kuramsal ve uygulama ile sözlük araştırmacılığı

konularını kapsamadığı, bu yüzden karışıklığa sebep olacağı fikrini ileri sürerler (Boz 2006).

Bingöl, (2006:197-206) “Sözlükbilimin/Sözlükçülüğün durumu, sözlükçülük tam anlamıyla bir bilim dalı kimliği kazanmış bir disiplin değildir. Ancak iddia edildiği gibi ne uygulamalı dilbilimin, ne de uygulamalı anlam bilimin ve de sözcük bilimin yan dalıdır. O, bağımsız bir araştırma alanı olma yolunda bir çalışma alanıdır” der. Genel olarak sözlükler hakkında yapılan çalışmaları sözlük hazırlama ve sözlük hakkında araştırmalar olmak üzere iki genel başlık altında toplamak mümkündür. Son zamanlarda bilim insanları bu alandaki çalışmaların bilimsel yönünü **sözlük bilim**, uygulama yönünü **sözlükçülük** terimleri ile karşılama yoluna gittikleri görülür. Özellikle sözlük araştırmacılığı(sözlük bilim) başlığı altında ele alınan sözlüksel faaliyetlerin araştırma, inceleme, soruşturma bağlamında sürdürülen faaliyetlerin tamamını kapsadı görülür.

Bir araştırma objesi olan sözlüğün hazırlanmasından okuyucuya sunulmasına kadar geçen süreç ile sözlüğün oluşturulma biçimi, şekli, yapısı ve sözlükte yer verilen sözcüklere göre sınıflandırma ve sözlük türlerinin tespiti meselesi araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Sözlük araştırmacılığı, sözlükler hakkında geçmişten günümüze var edilen bütün bilgi ve birikimin derlenmesi ve yeni fikirlerin üretilmesini sağlayacak koşulların sağlanması olarak değerlendirilebilir.

5.1. Sözlük araştırmacılığında esas olan sözlük hazırlamak amacıyla ortaya konan bütüncü/metin ve sözlük etkinlikleri, sözlük kullanımı ve sözlük araştırma alanı, sözlük araştırmacılığının deneysel çalışma alanını oluşturur.

5.1.1. Sözlük kullanım araştırmaları, sözlük araştırmacılığının en yeni inceleme alanlarından biridir. Sözlük kullanımı ve sözlük kullanıcıları üzerine yapılacak bilimsel araştırmaların konusu, yeni hazırlanacak sözlüklerin kullanılabilirlik ilkesine göre düzenlenmesini sağlamaktır.

5.1.2. Sözlük eleştirisi, burada asıl amaç sözlük eleştirisinin nasıl olması gerektiği üzerine kuramlar geliştirmektir. Eleştiri metinleri ve örneklerinin hazırlanması ve eleştiride izlenecek yöntemlerin belirlenmesi bu eleştirinin konu alanına girer.

5.1.3. Sözlük tarihi, sözlük yazma eyleminin tarihsel boyutunu araştırır. Amacı sözlükçülük tarihini inceleyerek ve sözlükçülüğün tarihî kuramını oluşturma çalışmasıdır.

5.1.4. Kuramsal sözlük araştırmalarında asıl amaç deneysel araştırmaların ışığında sözlük bilimin genel kuramı ile sözlük yapma eyleminin kuramını ortaya koymaktır.

5.1.4.1. Sözlük kuramı aşağıdaki sorulara cevaplar arar:

5.1.4.2. Farklı tipteki sözlükler nasıl hazırlanmalı?

5.1.4.2. Farklı tipteki sözlüklerin özellikleri neler olmalı?

5.1.4.3. Sözlükler hangi esaslara göre sınıflandırılmalı?

5.2. Sözlük bilim ile sözlük araştırmacılığı arasındaki ilişkinin iki boyutu vardır.

5.2.1. Kullanım Boyutu: Bu ilişki boyutuna göre sözlüklere ihtiyaç vardır, dolayısıyla sözlük kullanıcıları da olacaktır. Eğer günün birinde sözlük kullanımına ihtiyaç kalmazsa sözlükçülük ortadan kalkar ama sözlük araştırmacılığı değil, çünkü sözlük araştırmacılığının tarihsel boyutu vardır.

5.2.2. Amaç Boyutu: Her ikisinin de ortak amacı sözlük kullanımı diye tanımlayacağımız bir nevi kültürel etkinliği teşvik etmektir. Ancak bu amaca hizmet yolunda her ikisinin yöntemi farklıdır. Sözlükçülük bu amaca etkinlik bazında hizmet eder, her şeyden önce sözlük kullanımını mümkün kılan nesneyi sözlüğü yapar. Sözlük araştırmacılığı ise sözlüklerden en iyi biçimde faydalanılması amacına kuramsal açıdan hizmet eder.

5.3. Sözlükler ile kullanıcıları arasındaki ilişki, sözlük hazırlanması sürecinde hedef kitlenin göz önünde bulundurulması gerekir. Genel sözlükçülük kuramının başarıya ulaşması için kullanıcıları tanımak ve hedef kitleye uygun biçimde sözlük içeriğinin ve yapısının düzenlenmesi şarttır. Sözlük ile kullanıcı arasındaki ilişkinin bir diğer yönü de sözlük kullanıcılarının amaçlarına ve yararına en uygun sözlüğü seçme ve sözlükleri en verimli biçimde faydalanmalarını sağlayacak çalışmaları yapmaktır.

5.4. Sözlük araştırmacılığının tarihi 20. yy. başına kadar gerek sayıca gerek kalite bakımından ve de konuca dağınık olan meta- sözlükçülük çalışmalarını beş grupta toplayabiliriz.

5.4.1. Sözlük önsözlerindeki bilgiler,

5.4.2. Kaynaklarda yayımlanan sözlük eleřtirileri,

5.4.3. Sözlükler, ansiklopedi ve diğer başvuru kitaplarındaki ilgili maddeler,

5.4.4. El kitaplarındaki yazılar,

5.4.5. Salt sözlük araştırma çalışmalarını.

5.5. Modern sözlükçülüğün gelişmesi ve akademik yönüne göz atacak olursak, sözlükçülük çalışmaları geçen asrın ortalarından itibaren ilk meyvelerini vermeye başlanmıştır. Bu tarih itibarıyla Fransa, Almanya, İngiltere, Danimarka gibi Avrupa ülkeleri ile Kuzey Amerika'da sözlük ve sözlük bilim üzerine belli aralıklarla düzenlenen sözlükçülük konferans, panel ve kolokyumlardan da söz etmek gerekir. Meta-sözlükçülük çalışmaları üzerinde önemle durulması gereken Avrupa ülkesi Fransa'dır. 1960'lı yılların ikinci yarısında yayınlanan çok önemli altı eserle Fransa modern sözlükçülük araştırmalarına öncülük etmiştir.

Ülkemizde 2000'li yılların başında bireysel olarak başlayan çalışmalar meyvesini vermiş ve ilk önce Hacettepe Üniversitesi'nde (Terim Bilim Uygulama, Araştırma Merkezi)TermTÜRK (2010) ve Sözlük Uygulama ve Araştırma Merkezi(2014) yine Osmangazi(2015) Üniversitesi'nde sözlük uygulama ve araştırma merkezleri kurularak alana araştırma, soruştırma ve bilgi şöleni çalışmalarınıyla katkılar verilmektedir.

5.6. Elektronik ortam veya bilgisayar sözlükçülüğü diyebileceğimiz bu alanda bilgisayar destekli sözlükçülük ve bilgisayar sözlükçülüğü olmak üzere iki tip sözlük karşımıza çıkar.

5.6.1. Bilgisayar destekli sözlükçülüğün amacı, sözlüksel veri toplama ve değerlendirme işleminde elektronik araçlardan/bilgisayardan yararlanarak sözlük yazma işlemini hızlandırmak ve yazma işinde kolaylık sağlamaktır. Bu uygulamanın bir diğer amacı da sözlük verilerinin bilgisayar diliyle tanınabilen biçimlere dönüştürmektir. Türkçe gibi sondan eklemeli diller

için eklerin kullanım sıklığını ve hangi eklerle hangi sözcüklerin türetildiğini tespit etme de kolaylık sağlayan ters dizim sözlüklerinin hazırlanmasında işlemin rahat ve hızlı gerçekleştirilmesi için bilgisayar desteği son derece önem arz etmektedir.

5.6.2. Bilgisayar sözlükçülüğünün amacı, bilgisayar ortamında hazırlanan ve kullanıcıya çevirim içi sunulan sözlükçülüğün konuşma dili ve yazılı metinlerini çözümlene sistemleri ya da bilgisayarlı çeviri sistemleri gibi elektronik dil-işleme sistemlerinde uygulanabilir duruma getirmektir. Bu kapsamda optik okuyucular yardımıyla sanal hafıza ortamlarına aktarılmış erişimsiz sözlüklerden ziyade internet gibi iletişim ağlarında kullanıma sunulan özgün erişimli sözlüklerden söz etmek gerekir. Bugün gelişen teknolojiler vasıtasıyla internet ortamındaki erişimli sözlükler, sözcüğün anlamı yanında telaffuzunu da verebilme özelliğine sahiptir.

5.7. Uluslararası sözlükçülük, son yıllarda dünyada ve ülkemizde yaşanan değişim, gelişim ve teknolojik imkânlar ile sözlük kuram ilke ve yöntemleri sayesinde sözlüksel ürünlerde büyük çaplı değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Her geçen gün artarak devam eden bu değişimin denetlenmesi ve yapılan çalışmaların eş güdümlü olması için çeşitli kurumlar sözlüksel faaliyetlere öncülük etmeye başlamıştır. Bunların başında, European Association for Lexicography (Euralex), Dictionary Society of North America (DSNA), African Association for Lexicography (Afrilex), Asian Association for Lexicography (Asialex), Australasian Association for Lexicography (Australalex) gibi uluslararası kurumlar gelmektedir. Bunların yanında Southeast Asian Lexicography (SeaLex), Spanish Association for Lexicography (Fontenelle, 2008: 2) gibi yerel örgütler de sözlüksel faaliyetlerde bulunmaktadır. Ülkemizde, sözlük ve sözlük çalışmalarında Türk Dil Kurumu kurulduğu günden beri öncü rol oynamaktadır. Bu kurumun sözlük araştırmaları başta olmak üzere, sözlüklerle ilgili uzun yıllardır tecrübesinin olması, yayınlar yapması ve bilimsel etkinliklerde bulunması, sözlük dendiğinde ilk akla gelen yer olmasını sağlamaktadır.

Sözlük bilimci, dünyadaki sözlük hazırlama tecrübeleri ile sözlük bilim araştırma verilerine dayanarak kuramsal ve uygulamalı sözlük bilim çalışmalarında kullanılmak üzere sözlüksel kuram oluşturma geliştirme işiyle uğraşır. Sözlükçü ise sözlük tasarlama ve hazırlama veya satma işiyle uğraşan kişilere denir. Bugün sözlük hazırlama çalışmalarında nitelikli ve

güvenilir sözlükler ortaya koymak için sözlük kuram veya deneyimlerine daha çok ihtiyaç vardır.

6. Kuram, İlke ve Yöntemler

Sözlük yapma ve sözlük araştırma işinde en önemli husus sözlük olgusunu kuramsal bir çerçeveye oturtmak, yöntemlerle hareket etmek ve ilkeler ışığında verileri şekillendirmek esas olmalıdır.

Sözlük bilim/sözlükçülük kuramı³, sözlük metinlerini her ülkenin kendi kültür tarihi açısından inceler, sözlükler arasındaki verasetin/ intikalın ölçüsünü ve birbirlerine etkilerini belirler, ödünclemelerin derecesini ve sözlükteki bilgilendirmenin durumunu tespit eder(Usta 2010: 95). Sözlük tipolojisi⁴, farklı tipteki sözlüklerin birbirleriyle etkileşimlerini birbirlerine zıt olan yönleri sözlüğün genel tipolojisini verir(Usta 2010: 95).

Sözlük hazırlamada en büyük güçlük eserde yer verilecek sözcüklerin seçilip belirlenmesidir. Bir dilde kullanılan sözcüklerin tümüne yer vermek neredeyse imkânsızdır. Gündelik hayatta kullanılan sözcüklerin sayısı farklı nedenlerle günden güne değişmekte, bu yüzden bunların hepsini kapsayan bir sözlüğün yapılması mümkün görünmemektedir. Hem bu zikredilen nedenler hem de bugüne değin edinilen tecrübeler ve gelişmeler günümüzde sözlük hazırlamada bir takım ölçütlerin ve yöntemlerin gelişmesini sağlamıştır. Burada öncelikle sözlük hazırlığının “sözcüğün yazımı ve söylenişi, dilbilgisel ulamı, anlam ya da tanımı” olmak üzere en az üç aşamadan geçme şartını belirtmek gerekmektedir.

Sözlük hazırlamada en önemli ve en çok özen isteyen iş, tanımların verilmesidir. Sözlük hazırlama çalışmalarında biçimbirimlerin (morpheme) önemli bir yeri vardır. Ancak bazı sesbirim/morfemlerin serbest kullanılmasına rağmen, aynı görevi yüklenen başka morfemlerin ek durumunda kullanılması gibi güçlükleri de beraberinde taşımaktadır. Tanımlar verilirken öğelerin temel anlamlarından başlayarak yan anlamlara doğru gidilmeli, sonra bu öğeyle ilişkisine ve kullanım sıklığına göre sıralanmalı, deyim ve atasözü gibi başka unsurlara da yer verilmeli,

³ Ülkemizdeki sözlük bilim hakkında yazılan kitap, makale ve bildirimlerde sözlükçülük teorisini sözlük tarihine indirgendiği eleştirisini yapar.

⁴ Sözlük tipoloji, aynı düzlem/katman içinde birbiriyle ilişkili olduğu tespit edilen buluntulara dayanarak sözlükleri biçimsel özelliklerine göre sınıflandırılmasıdır.

edebiyattan ve günlük konuşmalardan/kullanımlardan da yararlanılmalıdır(Karadağ 2011:193-207).

Diğer bir husus, sözlük hazırlamada amacın belirlenmesidir. Amaç belli bir düzeydeki kitleye seslenmekse, söz varlığının niceliği ve niteliği ona göre düzenlenmeli, anadil sözlüklerinde olduğu gibi iki dilli sözlüklerde de temel sözvarlığı ve sıklık dizelgeleri göz önünde bulundurulmalıdır. Burada yazılı ve sözlü dilde en sık kullanılan sözcüklere öncelik vermenin zorunlu olduğu belirtilmelidir(Bayrav1975:68). Sözlük çalışmalarının şu amaçlar doğrultusunda yapıldığı söylenebilir.

6.1. Sözlük çalışmalarının amacı:

6.1.1. Dilin söz varlığını tespit etmek,

6.1.2. Dilin mevcut söz varlığına sahip çıkararak zenginliğini korumak,

6.1.3. Dilin özündeki zenginliğine sahip çıkmak,

6.1.4. Dilin mevcut zenginliğini gelecek nesillere aktarmak,

6.1.5. Dili yabancı dillerin etkisinden korumak,

6.1.6. Dilin doğru ve etkili kullanımına yardımcı olmak,

6.1.7. Dilin kullanımında yapılan yanlışların önüne geçmek,

6.1.8. Söyleyiş hatalarını önlemek,

6.1.9. Başka dillerin öğrenilmesinde yardımcı olmak,

6.1.10. Diller arasındaki ilişkiyi ortaya koymak,

6.1.11. Yöresel ağızlarda var olan sözleri derlemek, toplamak,

6.1.12. Eğitim-öğretimde yaşanan dilsel sorunları çözüme kavuşturmak (Dursunoğlu 2011:257).

Bugün sözlüklerin evrensel ilkeleri ve işlevleri de şekillenmiş durumdadır. Bir çalışmada kuram ve yöntemden sonra en çok ihtiyaç duyulan ilkedir.

Sözlük çalışmalarında uyulması gereken ilkeleri Nadir ilhan beş maddede toplamıştır.

6.2.Sözlük hazırlama ilkeleri:

6.2.1.Tarihi kaynaklara, halk söyleyişine bağlılık,

6.2.2. Dil ve gramer açısından kelimelerin doğru kullanımı,

6.2.3. Amaca uygunluk esası,

6.2.4.Madde başlarının düzenlenmesinin doğru yapılması,

6.2.5.Madde başı olan kelimelerin anlamlarının doğru verilmesi(İlhan 2009:536).

6.3.Sözlüklerin evrensel ilkeleri:

6.3.1. Eğiticilik,

6.3.2. Sistemleştirme,

6.3.3. Bilgi kaynağı,

6.3.4. Gelenekçilik(Aliyeva-Esen 2009:476).

Sözlük bilim, uygulama ve araştırma kuramını birleştiren çok yönlü bir çalışma alanıdır. Çağdaş güvenilir sözlüklerin oluşturulabilmesi için dilbilim, dilbilgisi ve edimbilim yöntemlerinden faydalanılması şarttır. Geleneksel yöntemlerde veriler/sözcükler sözlük uzmanının kişisel tercihleri doğrultusunda seçilirken, günümüzde bu yaklaşım yerini bilgisayar destekli veri seçimine bırakmıştır. Her sözlük kendi hazırlayıcısının izlerini taşısa da bilimsel ve güvenilir olmak için belirli kıstaslara ihtiyaç vardır.

6.4. Sözlükler için veri seçimi ölçütleri:

6.4.1.Gerçeklik,

6.4.2. Sıklıkta tutarlılık,

6.4.3. Uygunluk,

6.4.4. Kuralcılık,

6.4.5. Kullanım/üslup düzenlemesi,

6.4.6. Eski-yeni sözcükler,

6.4.7. Yerel sözlükler,

6.4.8. Kapsam,

6.4.9. Genel ve teknik sözcükler,

6.4.10. Sözlü ve yazılı dil(Kocaman 1998: 112).

Bugün ticari ürün olarak ya da bilgiye ulaşmak için kaynak eser olarak sözlüklerin niteliklerinin belirlenmesine ihtiyaç vardır. Kocaman, "iyi bir sözlüğün tek ölçütünün kelime sayısı değil, sözlüğe alınan sözcüklerin tutarlı, dizgeli biçimde açıklanması gerekir" derken, günümüzde hazırlanan sözlüklerin nitelik, nicelik ve ticari hesaplarla daha yüksek taleplere cevap verebilecek nitelikte olmasının şartlarını yirmi maddede toplamıştır.

6.5.1.Günümüz sözlüklerinin nitelikleri:

6.5.1.Cilt dayanıklılığı,

6.5.2. Kâğıdın kalitesi,

6.5.3. Amaca uygunluk (aranan kelimelerin bulunması),

6.5.4. Madde başı açık yazılması,

6.5.5. Uluslararası genel sözleri kapsamı,

6.5.6. Ansiklopedik bilgi vermesi,

6.5.7. Zor kavramların açıklanmasında resimle desteklenmesi,

6.5.8. Tanımların açık ve kapsayıcı ve anlam basamaklarına göre yapılması,

6.5.9. Tanımların anlaşılır olması,

- 6.5.10. Örneklemeler yapaylıktan uzak, gerçekçi olması,
- 6.5.11. Kullanım bilgileri içermesi,
- 6.5.12. Argo, yerel kullanıma yer verilmesi,
- 6.5.13. Köken bilgisi verilmesi,
- 6.5.14. Hece ve noktalama bilgisi verilmesi,
- 6.5.15. Söyleyiş açıklaması verilmesi,
- 6.5.16. Deyim ve atasözü içermesi,
- 6.5.17. Eş ve zıt anlamların verilmesi,
- 6.5.18. İlişkili sözler çapraz gönderimlerle belirtilmesi,
- 6.5.19. Sözlerle ilgili dilbilgisi bilgileri verilmesi,
- 6.5.20. Kısaltma ve eklere yer verilmesi (Kocaman 1998:113).

Sözlük bilim çalışmalarında kuram, ilke ve yöntemlerin geliştirilmesi ve sözlük araştırmalarında kullanılması neticesinde hem araştırmaların niceliği ve niteliği artacak hem de sözlük yapma ve yazma işleminin hızı ve kalitesi de artmış olacaktır. Kuramsal bilginin ışığında bir başvuru kitabının hazırlanması sözcükten derleme işiyle başlayıp sözlük dizgesi oluşturmayla devam eden ve seçilen kelimelerin okunuşunu, imlasını, açıklamasını ve kültürel bağlamlarının verilmesiyle devam eden çalışma basamakları düzenli biçimde işletilmiş olacaktır.

7. Sözlük Türleri

Sözlükler, içeriğine ve düzenlenişine göre farklı biçimlerde adlandırılırlar. Bir dilin Söz varlığını esas alarak hazırlanan genel ve özel amaçlı sözlükler vardır. Genel amaçlı sözlükler bir dilin tüm söz varlığını kapsama iddiasında olan açıklamalı sözlüklerdir. Özel amaçlı sözlükler ihtisas gerektiren alanlara ait terim sözlükleri, atasözü sözlükleri, deyim sözlükleri gibi sözlüklerdir. Düzenlenişine göre sözlükler, “kavramlar dizini (thesaurus), uyak sözlükleri, tersten alfabetik düzenli sözlükler (reverse distionaris)” den oluşur(Kocaman, 1998: 11). Sözlük bilim açısından konu ve

yöntemlerine göre “betimlemeli/kuralcı sözlükler, eşzamanlı/artzamanlı sözlükler, genel/teknik sözlükler, genel kullanım/öğrenim amaçlı sözlükler, tek dilli/iki ya da çok dilli sözlükler”, şeklinde sözlükleri sınıflandırabiliriz (Kocaman 1998: 111).

Herhangi bir dilin söz varlığını derleyip bir sisteme bağlama işini yapan kişilere sözlükbilimci denir. Sözlükbilimciler, genel olarak bir dilin tanımlanmasına yarayan sözlerin derlemesini, bir sisteme bağlanmasını kullanımını düzenleyen kişilerdir. Bu sözlükbilimcilerin ortaya koyduğu sözlükler genel amaçlı sözlükler ve özel amaçlı sözlükler olmak üzere ikiye ayrılır. Bir veya birden daha fazla konuda uzmanlaşmış olan Sözlükbilimciler, ihtisas gerektiren sözlüklerin tasarımını, derlemesini, kullanımını ve değerlendirmesini yapan kişilerdir(Nielsen 1994).

Sözlükler hazırlanış amaçları, kullanım biçimleri ve taşıdıkları özelliklere göre birbirinden farklılıklar gösterir. Türkçede sözlüksel verileri kayıt durumuna, oluşturulduğu ortama ve yazılış biçimlerine göre üç farklı şekilde sınıflandırmak mümkündür. Sözlük türleri konusunda Kocaman tarafından, a)betimlemeli / kuralcı sözlükler, b) eşzamanlı / artzamanlı sözlükler, c) genel / teknik sözlükler, d) genel kullanım / öğrenim amaçlı sözlükler, e) tek dilli / iki ya da çok dilli sözlükler, şeklinde bir tasnif ortaya koymaktadır(Kocaman 1998:111). Sözlükleri Aksan(2000: 69-87) ve Ahanov (2008:187-217) hazırlanış ve kullanım amaçları ile taşıdıkları özelliklere göre şöyle tasnif etmiştir.

7.1.Sözlük türleri:

7.1.1. Bir ya da birden çok dilin söz varlığını işleme bakımından:

7.1.1.1. Tek dilli sözlükler,

7.1.1.2.Çok dilli sözlükler.

7.1.2. Abece (Alfabe) sırasının esas alınıp alınmamış olmasına göre:

7.1.2.1. Alfabetik sözlükler,

7.1.2.2. Kavram Sözlükleri.

7.1.3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre:

- 7.1.3.1 Genel Sözlükler (ortak dil, yazı dili sözlükleri),
- 7.1.3.2. Lehçebilim sözlükleri,
- 7.1.3.3. Eş anlamlı, eş adlı, ters anlamlı ögeler sözlükleri,
- 7.1.3.4. Yabancı ögeler sözlükleri,
- 7.1.3.5. Tarihsel sözlükler,
- 7.1.3.6 Köken bilgisi sözlükleri,
- 7.1.3.7. Terim sözlükleri, (Uzmanlık alan sözlükleri),
- 7.1.3.8. Argo sözlükleri,
- 7.1.3.9. Deyim ve atasözleri sözlükleri,
- 7.1.3.10. Anlambilim sözlükleri,
- 7.1.3.11.Sanatçı ve metin sözlükleri,
- 7.1.3.13. Yanlış yerleşmiş öge sözlükleri,
- 7.1.3.14 Tersine sözlükler(Aksan 2000:69-87).

Kocaman ve Aksan'ın ortaya koyduğu sözlük tasnifleri dışında, başka çalışmalarda da sözlükler çeşitli yönleriyle ele alınıp farklı tasnifler yapılmıştır. İlhan(2009:537-538)'ın sözlükleri ele aldıkları ürünler, malzemenin kaydedildiği ortam ve yazılış biçimleri açısından üç temel noktada sınıflandırmaya tabi tutuğu görülür.

7.2.1. İşledikleri ürünler açısından sözlükler:

- 7.2.1.1. Yazı dili sözlükleri,
- 7.2.1.2. Ağız sözlükleri,
- 7.2.2. Malzemenin kaydedildiği ortam açısından sözlükler,
- 7. 2.2.1. Basılı / kitabî sözlükler,

7.2.2.2. Elektronik sözlükler,

7.2.3 Yazılış biçimleri açısından sözlükler,

7.2.3.1. Manzum sözlükler,

7.2.3.2. Mensur sözlükler(İlhan 2009:538).

Sözlük bilimi disiplinler arası bir çalışma alanı olarak çok farklı alanlarla ilişki içindedir. Sözlükler, sözcüklerin belirli yöntem, ilke ve kurallara bağlı kalarak kelimelerin listelendiği başvuru kitapları olarak tanımlanabilir. Sözlük çalışmalarında kelime bilgisiyle ilgili olan dil bilgisi, ses bilgisi, anlam bilgisi, imla ve telaffuz bilgisi öğeleri birer veri olarak kullanılır. Bu verilerden hareketle kelime ile ilgili temel başvuru kaynağı olan sözlükler, sözcük bilim, söz dizimi, anlam bilim, ses bilim gibi bilim dalları ile çok sıkı ilişki içindedir (Magay, 2000: 443). Bunun yanında dil dışı unsurlar da sözlük bilimi ile ilgili olabilmektedir. Örneğin bilgi teknolojileri, pazarlama teknikleri vb. Ayrıca dil sahası dışında toplumbilim, ruhbilim, kökenbilim, nörobilim vb disiplinler ile sözlük bilim arasındaki ilişki de dikkat çeker. Diğer taraftan bu alan ile dilbilim, metinbilim uygulamalı dilbilim, terim bilim alanlarında kullanılan kimi kuram, ilke, yöntemlerinin ortak olması dikkatlerden kaçmaz.

Bugün sözlük bilim alanında çalışan araştırmacılar tarafından sözlük yapma, yazma ve araştırma konusunda çeşitli yöntem, ilke ve kurallar belirlenmiş durumdadır. Sözlük bilim çalışmaları için gerekli bilgi, birikim ve deneyimi sunması bakımından sahada çalışanlara yardımcı olacak yazılı, görsel veri mevcuttur.

8. Sonuç

Sözlük bilimi, son yarım asırda çok büyük bir gelişim göstermiştir. Bunun asıl nedeni bilişim teknolojileri ve bilgisayarların yazılım ve donanım yönünden dikkat çekici biçimde gelişmesidir. Bu gelişimin bilgisayar ortamında bilgiyi depolayabilme, sınıflandırabilme ve kolay erişilebilme imkânı sunması sözlük bilimine büyük bir güç katmıştır. Bir diğer neden, sözlük araştırmacılığının hızlı biçimde gelişmesi ve de sözlükler hakkında yapılan araştırmaların her geçen gün artmasıyla sözlük biliminin akademik

bir bilim dalına dönüşmesidir. Neticede toplumsal ve teknolojik ilerlemeler, sözlük bilim çalışmalarına farklı bir boyut kazandırmıştır.

Bugün kuram, ilke, yöntem ve kuralları belirlenmiş bir araştırma alanı olarak sözlük bilim, araştırma ve inceleme objesi olarak karşımıza durmaktadır.

Sözlük bilim uygulama ve kuramsal yönü olan, kapsamlı bir çalışma alanıdır. Ancak dilbilim, dilbilgisi, ses, söz, yapı ve anlam bilim verileriyle temellenip yöntemleriyle desteklenmesi gerekir. Birçok bilim dalının kesiştiği bir alan olarak sözlük bilim, tüm bilimsel bilgi birikim ve verilerin kullanılıp harekete geçirildiği bir alandır. Kuramsal bilginin ışığında ilke ve yöntemlerden hareketle bir başvuru kitabının hazırlanması sözcük derleme işiyle başlayıp sözlük dizgesi oluşturmayla sürdürülen ve seçilen kelimelerin okunuşunu, imlasını, açıklamasını ve kültürel bağlamının verilmesiyle kuramsal çalışma basamaklarının düzenli biçimde işletilmesi gerekir.

Sözlük bilim disiplinler arası bir çalışma alanı olarak sözlük çalışmalarında sözlük dizgesi ve sözlük metni oluştururken dil bilimsel veriler ile dil dışı verileri çıktı olarak kullanılır. Çok yönlü bir çalışma alanı olan sözlük bilim çalışmalarında uygulama ve araştırma kuramından hareketle çağdaş, güvenilir sözlüklerin oluşturulabilmesi için dilbilim, dilbilgisi, edim bilim ve gösterge bilim yöntemlerinin kullanılması şarttır. Geleneksel yöntemlerde veriler sözlük uzmanının kişisel tercihleri doğrultusunda seçilirken, günümüzde bu yaklaşım yerini bilgisayar destekli veri seçimine bırakmıştır.

Bir dilin sözlüğünde bulunan kelimelerin dizgisel ve dizimsel ilişkilerini tespit eden sözlük bilimci, sözlüklerdeki kelimelerin birbirleriyle ilgili bilgi ve bileşenleri veya yapıları için kuramlar geliştiren, belirli durumlar için ihtiyaç duyulan bilgileri düzenleyen kişidir. Yine basılı veya elektronik ortam sözlüklerine veri ekleyen ve kullanıcıların buna erişimini sağlayan, tüm bunları anlamsal yönden açıklayan bilimsel olarak tarif eden kişidir.

Türk dilinde yazılan sözlükler, kayıt durumuna göre basılı sözlükler, elektronik sözlükler; yazılış biçimine göre manzum sözlükler, mensur sözlükler; hazırlanış, kullanım amaçları ve taşıdıkları özelliklere göre a)betimlemeli / kuralcı sözlükler, b) eşzamanlı / artzamanlı sözlükler, c) genel / teknik sözlükler, d) genel kullanım / öğrenim amaçlı sözlükler, e) tek

dilli / iki ya da çok dilli sözlükler; özel konuları içeren terim, atasözü deyim gibi uzmanlık sözlükleri şeklinde tasnif edilmektedir.

Bir araştırma objesi olan sözlüğün hazırlanmasından okuyucuya sunulmasına kadar geçen süreç ile sözlüğün oluşturulma biçimi, şekli, yapısı ve sözlükte yer verilen sözcüklere göre sınıflandırma ve sözlük türlerinin tespiti meselesi araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Ayrıca yazılı bir metin olarak sözlükleri maddî ve manevî bilgilerden oluşan bilgi hazinesi olması yönüyle de kalitesi kontrol edilebilen bir başvuru kitabı olarak değerlendirmeye tabi tutmak, modern çalışma disiplini olarak kendini göstermektedir.

Kaynakça

- AHANOV, Kaken (2008) Dilbilimin Esasları, (Aktaran: Murat Ceritoğlu), Ankara: TDK Yayınları.
- AKALIN, Şükrü Haluk (2010) "Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük", Türk Dili, 698, 162-169
- AKSAN, Doğan (2000) Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim(Üç cilt bir arada basım), Ankara, TDK Yayınları.
- AKSAN, Doğan (1998) "Türklerde Sözlükçülük: Bugün Türkiye'de Sözlük", Kebikeç Dergisi Sözlük Dosyası S.6, s.115-118
- ALİYEVA-ESEN, M.(2009) "Rus Sözlükbilimine Genel Bir Bakış", Turkish Studies, Volume 4/4 Summer, s.467-480.
- BASKIN, Sami (2014) "Türkiye ve Dünyada Sözlük Bilimi: Tanımı, Kapsamı ve Diğer Bilimlerle İlişkisi" International Journal of Language Academy Volume 2/4 s. 445/457
- BAYRAV, Süheyla(1975) Filolojinin Oluşumu, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, s.68.
- BİNGÖL, Zekeriya (2006) "Sözlük ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma", Akademik Bakış Dergisi, S.9, s.196-206. Kırgızistan.
- BOZ, Erdoğan (2000) Sözlük Bilim Yazıları I, Gazi Kitabevi.
- BOZ, Erdoğan (2011) "Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine", Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 4, 9-14.
- BÜYÜKAKKAŞ, Ahmet (2009) "Türkiye Türkçesinde Ağz Sözlükleri Üzerine Bir Deneme", Turkish Studies, 4/4, 2009 ss. 184-195.

- DURSUNOĞLU, Halit (2011) "Cumhuriyet Döneminde Yapılan Sözlük Çalışmaları Ve Türkçe Sözlükler Üzerine Bir Kaynakça Denemesi", Sayı 31, Aralık, 2011 s.255-272)
- ELBİR, Bilal ve YILDIZ, Hasan (2013) "Türkçe Öğretiminde Sözlük Kullanımı ve Sözlükçülük", Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.11, s.249-268
- EMİNOĞLU, Emin (2010) Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası, Sivas: Asitan Yayıncılık, s.307
- Eren, Hasan (1999) Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- EYÜBOĞLU, İsmet (1995) Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara: Sosyal Yayınları.
- Hengirmen, Mehmet (1999) Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Ankara: Engin Yayınevi.
- FONTENELLE, Thierry (2008) "Introduction", Practical Lexicography–A Reader-, (Edt. Thierry Fontenelle), Oxford University Press Inc, New York.
- İLHAN, Nadir (2007) Geçmişten Günümüze Sözlük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri, Elazığ: Manas Yayınları.
- İLHAN, Nadir (2009) "Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri ve Özellikleri", Turkish Studies, 4/4 Summer s.534
- JACKSON, Horward (2002). Lexicography an İntroduction, Routledge, London/New York.
- KARADAĞ, Özgür (2011) "İlköğretim Türkçe Sözlüklerinin hazırlanmasında Temel Ölçütler", TübarXXX güz. s.193-207
- KOCAMAN, Ahmet (1998) "Dilbilim, Sözlük ve Sözlükçülük", Kebikeç s6/s. 111-113
- KORKMAZ, Zeynep (2007) Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları,
- KORAŞ, Hikmet (2013) "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü Hakkında Değerlendirme", ZFWT volum 5/1 s.105-114.
- MAGAY, Tamas (2000) "Teaching Lexicography", Proceedings of EURALEX 2000, Budapest Hungary, 443-450.
- STERKENBURK, Piet Van (2003) A Practical Guide to Lexicography (edit.) Amsterdam ve Philadelphia: Benjamins Publishing Company.
- TOPALOĞLU, A. (2010) "Türkçede Genel ve Özel Sözlükler ile Sözlük Yazımı", Türkiye'de ve Dünya'da Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.

- TÜRK DİL KURUMU (1998) Türkçe Sözlük, Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU, Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü, <http://www.tdk.gov.tr>, (E.T:14.10.2014)
- ÖLMEZ, Mehmet (1998) "Eski Türkçenin Sözlükleri", Kebikeç Dergisi Sözlük Dosyası, S.6, s119-123
- USTA, Halil İbrahim (2010) "Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, cilt 7/2, s.92-101
- ÜLKÜ, Vural (2011) "Almanya'da Sözlükçülük ve Sözlükler", Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 4, s.259-279
- VARDAR, Berke (1998) Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Multilenguel Yayınları.
- YAVUZARSLAN, Paşa (2010) "Tarihi ve Çağdaş Türk Sözlüklerinde Eşadlı (Homonymous) ve Eşyazımlı (homographic) Sözcükler", Türkiye'de ve Dünyada Sözlük Yazımı Uluslararası Sempozyumu, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- YÜKSEL, Tahir (2005). Dilbilgisi Kavramları Sözlüğü, İstanbul: Uyanış Yayınevi.
- ZENGİN, Dursun (2010). "Türkçenin Tersine Sözlüğü", Türkiye'de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- ZÜLFİKAR, Hamza (2008) "Sözlüklerin Teknik Özellikleri ve Dilbilgisi Çalışmalarına Yararı", Türk Dili Dergisi s.681.

